

**'Dat is uit het leven gegrepen,
dat is uit het leven een greep'**

Henk van Duijsen

Liederen in het geschiedenisonderwijs

2

Liederen zijn een vergeten historische bron. Ze vertolken vaak de gevoelens van het volk, daar waar andere bronnen verstek laten gaan. Ze bieden 'een greep uit het leven'. Vind maar eens aansprekende bronnen over het leven aan boord van een Oostindiëvaarder. De liederenbundels bieden uitkomst. Gedachten over liefde, huwelijk, gezin en dood – uit welk tijdperk ook – vinden we in de overgeleverde liederen terug. Zij kunnen ons inzicht verschaffen in het dagelijks leven van de mens en in de mentaliteit van een tijdperk. Het loont de moeite liederen bij onze lessen te betrekken.

Op de didactiekconferentie begin 1998 vertelde Henk van Duijsen over zijn ervaringen met liederen in de klas.

Op allerlei manieren worden wij in ons dagelijks leven geconfronteerd met liederen en de betekenis die daarvan uitgaat: Palestijnen die uit protest tegen de oprukkende joodse bewoning van hun wijk in Oost-Jeruzalem oude strijdlieden aanheffen over de Revolutie die zal beginnen en hoe de vorige Revolutie begon, toen de Britten in 1936 drie Palestijnen doodden. Bij het afgelopen WK-voetbal zongen hele tribunes in het oranje gestoken voetbalfans zich de keel uit het lijf. Het repertoire was zeer beperkt, dat wel, maar toch vormt het zingen van liederen blijkbaar een sociale uiting van de mens in een bepaalde context. Bierbrouwer Grolsch had voor de zekerheid op z'n king-size bierblikjes – op een oranje achtergrond uiteraard – het eerste en zesde couplet van het Wilhelmus afgedrukt.

In de klas moeten we regelmatig zeggen dat de oortelefoontjes van walkmans en discmans verwijderd moeten worden op straffe van....? Wel eens meegeluisterd voor de aardigheid, voor het toestelletje in de tas moest verdwijnen? Ik heb er een paar prachtige rapteksten aan overgehouden die de discriminatie van de zwarte bevolking in de Verenigde Staten, vertolkt door een zwarte zanger/rapper, documenteren.

Wie had het hier over standplaatsgebondenheid of inleving? Lieder staan niet ver van onze leerlingen af! Zij zijn er elke dag mee bezig. Daarom vormen zij zo'n prachtige invalshoek met ongekende mogelijkheden en een groot motiverend vermogen en daarbij komt dat liedteksten vaak schitterende bronnen zijn.

De vindplaatsen

Denkt u nu niet dat u uren in archieven of bibliotheken moet doorbrengen om de gezochte liedtekst op te diepen: integendeel! De situatie voor het Nederlands taalgebied ziet er bijzonder rooskleurig uit. Sinds het midden van de vorige eeuw zijn er enorme verzamelingen liederen gepubliceerd. Noeste onderzoekers, musicologen en publicisten als Van Vloten en Scheurleer hebben een schat aan historielieder en het licht doen zien. Deze verzamelingen kennen echter een nadeel: zij bevatten teksten en geen muziek. Slechts hier en daar een verwijzing 'op de melodie van.....' of 'op de wijs van.....'. Die melodietjes en wijsjes zullen in de tijd van publicatie

wel door ieder gekend zijn, thans zijn zij in de vergetelheid weggezonden. Dat betekent dus vaak dat er andere werken moeten worden geraadpleegd om de muziek te achterhalen. De drie delen *Het oude Nederlandsche Lied* (1903 – 1908) van Fl. van Duyse, waarvan uitgever Frits Knuf een aantal jaren geleden een prachtig verzorgde reprint op de markt bracht, vormen daarvoor weer de ultieme bron. Dus wilt u in uw lessen niet alleen met de liedtekst aan de gang, maar ook met de muziek, dan valt die gemakkelijk op te diepen.

Ook de afgelopen dertig jaar is er enorm veel gepubliceerd, veelal met muziek, en ... gelukkig voor ons ... thematisch geordend. Jaap van de Merwe verdient het hier genoemd te worden voor het ontrukken van proletarische liederen, strijdlieden en keukenmeidenliedjes aan de kelen van menig bejaarde in het Willem Dreeshuis of Huize Avondrood. Ate Doornbosch ging met zijn tape-recorder langs vele afgelegen boerderijen en in ons land om de varianten van allerlei mondeling overgeleverde liederen voor de eeuwigheid vast te leggen. De drie bundels van zijn radioprogramma 'Onder de groene linde' vormen een ware schatkamer aan bronnen over het leven van alledag aan het begin van deze eeuw: waarden en normen, liefde, geluk, dood en verdriet, maar ook gezinsleven en man-vrouw relatie komen op een zeer directe en aansprekende manier aan bod.

In de literatuuropgave bij dit artikel heb ik getracht u op het spoor te zetten van enige bekende werken. In de afdeling bladmuziek/fonothek van grote bibliotheken zult u over het algemeen de gezochte liederenverzamelingen aantreffen.

Lieder in de geschiedenisles

Lieder kunnen we op twee manieren aan onze leerlingen aanbieden. Allereerst als pure tekstbron, waarbij we voorbijgaan aan de muziek – voor zover deze beschikbaar is. Op zich is dit niets bijzonders, het is immers onze vaste praktijk in de omgang met bronnen. Het aardige is vaak dat de tekst op rijm gesteld is en daardoor de aandacht van de leerling trekt. Als er dan ook nog een melodievermelding bij staat, die bij de leerlingen bekend is, willen enkelen nog wel eens voorzichtig proberen de

tekst te zingen. Ik stimuleer deze pogingen door mee te doen, waardoor de les een extra dimensie krijgt en de motivatie voor het onderwerp en het onderzoek met sprongen stijgt. Als je liederen wat vaker als bron gebruikt, valt op een gegeven moment bij de leerlingen de gêne weg om te zingen.

De tweede benaderingswijze gaat uit van de samenhang van tekst en muziek. Hoe werken die samen? Hoe stimuleren ze elkaar? Welke gevoelens roepen ze op? Als we een geluidsopname laten horen, of een lied voorspelen en (laten) zingen, krijgen leerlingen bepaalde indrukken. De indruk van de tekst kunnen ze vasthouden door het papier dat ze voor zich krijgen, nog eens door te lezen, maar het vasthouden van de muzikale indruk, van het gehoorde, lijkt problematischer, maar is dat op de keper beschouwd niet.

Onderzoeksmodel

Als u ooit geluidsopnamen van liederen in uw lessen wilt gaan gebruiken, is het een eerste vereiste dat de leerlingen de tekst van het lied voor zich krijgen. (Met de noten erbij is het nog leuker: de muzikale leerlingen zullen proberen het lied mee te zingen/neuriën, of u kunt een muzikale leerling vragen de melodie te spelen en op een bandje op te nemen, zodat u deze in de klas kunt laten horen.) Het beluisteren van een lied, zonder de liedtekst op papier voor zich te hebben, vereist zoveel concentratie dat een belangrijk deel van de effecten die u met de les wilt bereiken verloren gaan. De muzikale impressie van het lied gaat dan zeker verloren.

Welke indruk een lied op de leerling maakt, kan bepaald worden met de *cirkel van gevoelens*. Er zijn uit de muziekpedagogiek meerdere modellen bekend waarmee deze indrukken vastgelegd kunnen worden, maar de 'cirkel' voldeed in mijn lespraktijk het best. De cirkel is helder en duidelijk; leerlingen kunnen snel beslissen; het model (aantal woorden) is in te korten en uit te breiden naar believen en naar niveau.

In deze cirkel kunnen leerlingen de liederen op hun affectieve werking onderzoeken. Ongeveer zestig woorden geven gevoelsreacties weer die kort en bondig zijn gehouden. De woorden zijn in acht groepen ondergebracht, zodanig, dat de beide hoofdasen door de tegenstellingen vrolijk –

De cirkel van gevoelens

Lied: _____

meeslepend
opbeurend
trionferend
blij opgewonden
opwindend
rusteloos
woelig
stimulerend

8

vrolijk
glanzend
levendig
opgewekt
gelukkig
bont
vreugde

1

zorgeloos
zachtmoedig
lichtvoetig
bekoorlijk
speels
vol humor
fantastisch
grappig

2

4

machtig
vol kracht
oorlogszuchtig
gewichtig
nadrukkelijk
koninklijk
majestueus
groots

7

waardig
gewijd
statig
nuchter
zakelijk
ernstig
gedragen

6

gevoelig
vol heimwee
verlangend
romantisch
opgaan in
klagend
dromerig
zachtaardig

4

rustig
opgewekt
sussend
sprankelend
poëtisch
kalmpjes
fluwelig

3

5

treurig
klagelijk
lijdend
treurend
gedrukt
zwaarmoedig
bedrukkend
duister
zwaar
belastend
tragisch

teurig en machtig – rustig gevormd worden. De bedoeling is dat de leerlingen bij het beluisteren van het lied, of direct na het zingen van het lied, alle woorden aankruisen, die zij bij het lied vinden passen. De docent kan die indrukken terughalen door te inventariseren in welke groep welke kruisjes het meest gezet zijn. Eventueel kan zelfs een procentuele verdeling over de verschillende groepen uitgerekend worden.

De samenhang van tekst en muziek kan nu bespreekbaar worden gemaakt: 'Heeft dat strijdlid nu ook werkelijk een strijdbare melodie?' of 'Welke indruk zal dit lied op de mensen uit die tijd hebben gemaakt?'

Benaderingswijzen

Hoe kun je nu liederen bij de geschiedenislessen betrekken? Globaal zijn er drie benaderingswijzen.

1. De tijdgebonden-, gebeurtenisgebonden benaderingswijze

Het is opvallend dat het aantal liederen toeneemt op momenten dat er in de samenleving grote veranderingen op til zijn, of daadwerkelijk plaatsvinden. Behandelt u een bepaald tijdvak waarvan u meent dat het aan de hierboven genoemde voorwaarde voldoet, dan is de kans groot dat u een schat aan liederen vindt, waarmee u waarschijnlijk alle lessen zou kunnen vullen. De Opstand, de patriottentijd, de industriële revolutie, de tijd van de sociale kwestie, de jaren dertig en zestig van deze eeuw hebben een grote verzameling liedmateriaal opgeleverd. Zij hebben hun sporen tot in onze tijd achtergelaten.

Toen ik het eindexamenonderwerp 'Eenheid in tweevoud, Nederland 1780-1830' bij mijn leerlingen introduceerde, begon ik met het zingen van 'Hop Marjanneke, stroop in het kanneke ...'. Driekwart van mijn leerlingen – jawel, ook allochtone – zongen meteen spontaan mee. De aandacht was gevangen, de nieuwsgierigheid gewekt, want wat was nu de betekenis van die rare tekst ('... eerst was er een prins in 't land, maar nu die kale Fransen') van dat liedje, dat de meesten al sinds de kleuterschool kenden? Met de liederen uit de patriottentijd kun je zelfs de tegenstelling Kezen en Oranjeklanten heel goed uit de verf laten komen. De Franse invloed blijkt uit het feit dat heel veel liederen geschreven zijn op Franse melodieën uit de revolutietijd:

de melodie van de *Marseillaise*, van de *Carmagnole*, van *Ah! ça ira* dient veelvuldig als stramien voor een heldhaftige, een vaderlandslievende of een spottende liedtekst.

2. Het liedtype als uitgangspunt

Liederen vormen ook een afspiegeling van sociale verhoudingen, meningen en uitingen van mentaliteit van een bepaald tijdvak. Kinderliederen bijvoorbeeld laten veel zien over hoe er over opvoeding in een bepaald tijdvak gedacht werd. De pacifistische liederen uit de jaren twintig en dertig documenteren heel goed welke trauma's de Eerste Wereldoorlog in Europa veroorzaakt heeft. De socialistische strijdliederen geven de doelstellingen en de verwachtingen van de arbeidersklasse goed weer.

Bij het hanteren van deze benaderingswijze is het echter wel zaak dat de leerlingen een goed beeld hebben van de tijd waarbij deze liederen exemplarisch worden gebruikt, anders kunnen zij geen gefundeerde uitspraken doen.

3. Het lied als medium

Bij deze aanpak staat de uitwerking van het lied op de doelgroep centraal: krijgen de aanwezigen er allemaal een brok van in de keel, of raken ze in zo'n staat van opwindning dat ze hun tegenstanders naar de keel dreigen te vliegen? Gaan ze de straat op, of houden ze de staking vol? Welke invloed heeft een lied volgens de tekstbronnen gehad en hoe ervaren wij dat zelf? Bijvoorbeeld: Colijn verbood in de jaren dertig het in het openbaar uitvoeren en zingen van de *Internationale*. Hoe werken tekst en muziek samen? Het gebruik van de cirkel van gevoelens kan een aardige discussie in de klas losweken.

Mogelijkheden in de les

1. Kennismaking met het lied

Als we leerlingen kennis willen laten maken met het lied, staan er drie wegen open: het laten horen van een geluidsopname, het voorzingen en/of spelen en het zingen door de gehele klas.

Tegenwoordig is het laten horen van een geluidsopname in de klas niet meer zo ingewikkeld als een aantal jaren geleden. Moest ik vroeger nog een platenspeler of een bandrecorder, een versterker en boxen aanslepen en installeren, nu neem ik mijn draagbare stereo portable radiocassetterecorder

Wat zongen ze eigenlijk, deze AJC-ers?
Schilderij van Johan van Hell (1928).

en cd-speler mee de klas in, en de nodige cd-nummers en tapecassettes kan ik dan zonder problemen afwisselend laten horen, herhalen en afbreken.

Bent u een muzikale docent, die ook van zingen houdt, dan kunt u bijvoorbeeld uw keyboard bij de begeleiding van het lied gebruiken. Het voordeel van zo'n keyboard is, dat het niet veel plaats inneemt, een goede klank produceert en dat u al spelend en zingend de klas kunt blijven aankijken.

Het zingen door de hele klas hangt af van de sfeer die er in de klas hangt. Sommige leerlingen kunnen het absoluut niet aan. Doet zo'n situatie zich voor, dan kunt u beter met deze werkwijze stoppen. Mijn manier is altijd geweest de leerlingen heel langzaam aan deze situatie te laten wennen: eerst stukjes of refreintjes – vrijwillig – laten meezingen en in een later stadium pas het grotere werk. De overgangen zijn dan voor de leerlingen niet zo heftig en er is een zekere gewenning ontstaan.

2. De analyse van de tekst

Een liedtekst kan alleen in zijn historische context begrepen en verklaard worden. Een liedtekst kan als zodanig: als introductie op het thema gebruikt

Praktijkvoorbeeld CSE

Bij de socialistische strijdlieden van het NAA

De doelstellingen bij deze opdracht zijn:

1. De leerlingen kunnen de teksten van deze liederen in verband brengen met hun ontstaanssituatie.
2. De leerlingen kunnen uit de teksten, geplaatst in hun tijdsvolgorde, hypothesen opstellen over het proces van toenemend politiek bewustzijn bij een bepaald deel van de arbeidersklasse.

Om deze doelstellingen te kunnen bereiken worden de volgende vragen gehanteerd. Let u wel op: het aantal vragen kan per lied verschillen!

1. Stel vast welke feiten over de sociale positie van de arbeiders uit het lied te herleiden vallen.
2. Onderzoek hoe de houding en het karakter van de kapitalisten/de regering/de fabrieksdirecteuren/etc. beschreven wordt.
3. Onderzoek welke politieke doeleinden uit het lied te herleiden vallen.
4. Stel vast wat als grootste hindernis op weg naar dat doel wordt gezien.
5. Beschrijf je ervaringen nu je dit lied leest en beluistert.
6. Beschrijf waarin jouw ervaringen zich (waaarschijnlijk) zullen onderscheiden van die van de tijdgenoten van dit lied.
7. Beschrijf welk politiek bewustzijn dit lied uitdrukt.
8. Stel vast hoe de melodien van de liederen op jou uitwerken; gebruik de cirkel van gevoelens. Beoordeel of ze bij de teksten passen: welke uitdrukking en werking ze deze verlenen.
9. Probeer aan de hand van het aangeboden liedmateriaal de ontwikkeling van het politiek bewustzijn van de arbeiders te schetsen.

Waarschijnlijk zult u dit onderzoek over twee lesuren moeten uitsmeren. De meest praktische oplossing is dan iets meer dan de helft van de liederen te laten horen in het eerste lesuur en met de cirkel van gevoelens (één per lied!) en de vragen deze liederen te lijf te gaan.

worden, als vorm van differentiatie dienen, als verdieping van het thema fungeren, of als illustratie gebruikt worden. Hier zijn alle vaardigheden op het gebied van de omgang met tekstbronnen van toepassing.

3. De muzikale analyse

Ook zonder kennis van notenschrift en harmonieleer kunt u een heel eind komen met de cirkel van gevoelens, die hier als bijlage is afgedrukt.

4. Het effect van het lied

Is dat eigenlijk meetbaar? Soms wel, omdat er tekstbronnen zijn die vermelden welke uitwerking het zingen van een bepaald lied op een persoon of op de aanwezigen of de massa had. Ook kunnen verboden en censuurmaatregelen helpen om te komen tot een waardering van het effect. Soms kan door

het lied zelf te zingen de uitwerking ervaren worden.

Het CSE 1999 en liederen

Volgens de stofomschrijving van het CSE-onderwerp 'Een nieuwe eeuw, nieuwe verhoudingen? Nederland 1880-1919: op het breukvlak van twee eeuwen', moet in hoofdstuk 4 aandacht worden besteed aan de emancipatie van de arbeidersklasse in Nederland. Dat kan schitterend aan de hand van de socialistische strijdlieden die het Nederlands Audiovisueel Archief te Amsterdam op twee cassettebandjes heeft uitgebracht. De liederen zijn uitgebracht onder de titel *Arbeidersstrijdlieden in Nederland gezongen van 1882 tot 1982, deel I De komende heilstaat 1882-1918, deel II Het proletariaat tot werkers opgeheven 1918-1982*.

6 CENT

SOCIALISTISCHE LIEDERENBUNDEL

BROCHURENHANDEL DER S. D. A. P. - AMSTERDAM

De tweede les kan dan besteed worden aan de overgebleven liederen tot het jaar 1919 volgens de procedure uit de eerste les, zodat er in ieder geval tijd overblijft om vraag 9 te maken en na te bespreken.

Arbeidersstrijdlieden

De prijs van een klankbeeld (één cassette met brochure, inclusief verzendkosten) bedraagt f15,-.

Deel I is verkrijgbaar, deel II zal in 1999 verschijnen. Bestel bij:

**Nederlands Audiovisueel Archief,
Zeeburgerkade 8, 1019 HA Amsterdam.
Tel. 020 - 6652966. Fax 020 - 6659086.**

De liederen zijn in tijdsvolgorde van ontstaan opgenomen. Het eerste bandje bevat negen liederen en enkele tekstfragmenten. De meeste opnamen dateren uit de jaren zestig en zeventig, een enkel nummer is van een vooroorlogse 78-toerenplaat van de 'Stem des Volks' overgenomen. De tijdsduur van elk fragment is aangegeven in de begeleidende brochure bij het materiaal. Tevens is er bij elk lied een korte beschrijving opgenomen over het ontstaan en de betekenis voor de arbeidersbeweging. De brochure is losbladig, zodat de items gekopieerd kunnen worden.